

KUL TÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
jazykovedného ústavu
Eudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Klára Buzássyová, Adriana Ferenčíková, Ján Findra, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, František Kočíš, Ivan Masár, Mária Pisárčiková, Matej Považaj, Anna Rýzková, Ján Sabol, Pavol Žigo

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepškova 28

KULTÚRA SLOVA — ROČNÍK 21 — ČÍSLO 1

OBSAH

HORECKÝ, J.: Obsah a forma polemického textu	3
ANETTOVÁ, A.: Jazyková politika a jazyková kultúra vo Francúzsku	12

Diskusie

KAČALA, J.: Ústrojnosť slovenskej väzby <i>hrať na husliach</i>	17
---	----

Rozličnosti

Významový vzťah medzi prídavnými menami <i>členitý a členený</i> . J. Kačala	25
Šampión a šampiňón. J. Sivák	27

Správy a posudky

Život venovaný vede (Na sedemdesiate narodeniny Jána Horeckého). I. Masár . . .	28
Jubilantke Adriane Ferenčíkovej. J. Nižnanský	30

Spytovali ste sa

Nutričný, nutritívny. I. Masár	31
--------------------------------	----

KUL
TURA
SLOVA

KUL
TURA
SLOVA

1990

ROČNÍK 24

ČASOPIS PRE JAZYKOVÚ KULTÚRU A TERMINOLÓGIU • ORGÁN
JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU EUDOVITA ŠTÚRA SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

KUL TÚRA SLOVA

*Časopis
pre jazykovú
kultúru
a terminológiu*

*Orgán
jazykovedného ústavu
Ľudovíta Štúra
SAV*

HLAVNÝ REDAKTOR

PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen
korešpondent SAV a ČSAV

VÝKONNÝ REDAKTOR

PaedDr. Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

PhDr. Klára Buzássyová, CSc.,
prom. fil. Adriana Ferenčíková,
CSc., prof. PhDr. Ján Findra,
DrSc., PhDr. Gejza Horák, CSc.,
prof. PhDr. Ján Horecký, DrSc.,
PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen
korešpondent SAV a ČSAV,
PhDr. František Kočiš, CSc.,
PhDr. Ivan Masár, PhDr. Mária
Pisárčiková, PaedDr. Matej Po-
važaj, doc. PhDr. Anna Rýzková,
CSc., doc. PhDr. Ján Sabol,
CSc., doc. PhDr. Pavol Žigo, CSc.

REDAKCIA

813 64 Bratislava, Nálepкова 26

Obsah a forma polemického textu

JÁN HORECKÝ

Polemos znamená v starej gréčtině „boj“, *polemikos* znamená „vojnový, bojovný, bojový“. Z toho vychádza, že slovo *polemika* — utvorené v starej gréčtině podobne ako *fyzika*, *metafyzika*, resp. *rétorika* (*techné rétoriké*), *gramatika* (*techné gramatiké*) — bude znamenať „bojovný rozhovor, bojovne zameranú diskusiu“. Ale môže mať vlastne dva významy: označuje jednak činnosť, jednak výsledok činnosti. Alebo inak povedané: týka sa jednak jazykovej výpovede, jednak výsledku tejto výpovede čiže textu. Preto správne J. Mistrík (1985) rozlišuje medzi polemikou ako činnosťou a polemickým príspevkom ako žánrovým útvarom. Polemický príspevok pritom zaraďuje medzi výkladové žánre (a to situačné) spolu s diskusným a debatným príspevkom. Situačnosť ako charakteristický príznak zrejme znamená toľko, že polemický príspevok nebýva osamotený, ale je vždy zaradený do istej situácie, do kontextu, v ktorom je viacero polemických príspevkov. Vyplýva to napokon už z podstaty polemiky ako boja: bojuje sa vždy s niekým, resp. proti niekomu, vždy ide o konfrontáciu. Preto má polemika zrejmy dialogický, prípadne až polylogický charakter. Repliky tohto polemického dialógu, najmä ak ide o písomný prejav, odlišujú sa od skutočného dialógu predovšetkým tým, že sú obyčajne dlhšie, majú premyslenú kompozíciu, ale najmä tým, že nereagujú na seba bezprostredne. Polemika je teda akýsi odložený, odsunutý dialóg.

Napriek tomu však možno na polemiku aplikovať vlastnosti, ktorými dialóg charakterizoval W. Hartung (1985). Podobne ako v dialógu aj v polemike viacerí autori vytvárajú súvislý text, v ktorom každý účastník má právo na neprerušovaný príspevok; v ňom vyjadruje svoj po-

stoj, zdôrazňuje svoje východiská. Ak účastníci polemiky nevyjadrujú vlastné stanovisko k nastolenej téme, polemika stráca dialogický charakter, ale aj prestáva mať zmysel a potom vedúci polemiky (napr. redaktor časopisu, v ktorom sa polemika uverejňuje) musí na takéto vykofajenie upozorniť, má poukázať na samoučelnosť príspevku a polemiku uzavrieť. Prirodzene, aj v takomto závere polemiky treba zreteľne vyjadriť stanovisko redakcie.

Polemický príspevok, pretože ide spravidla o napísaný prejav, má však popri dialogickosti aj mnohé vlastnosti výkladových textov, veľmi výrazne sa priraďuje k takým textom, ktoré označujeme ako argumentačné. Podobne ako pri každom texte aj pri polemickom texte treba vyznačiť jeho funkciu, obsah a formu.

Na rozdiel od argumentačného textu, ktorého funkciou je pôsobiť na vedomie adresáta, obyčajne neurčeného jednotlivca, ale na adresáta masového, presvedčať ho o správnosti, vhodnosti, účelnosti istého postoja, ktorý zastáva autor, funkciou polemického textu je dokázať vlastnú mienku, presvedčiť konkrétneho adresáta, ale aj dokázať mu chyby v uvažovaní, argumentovaní.

Preto aj obsah polemického textu tvoria tri základné výpovedné akty: tvrdenie, odôvodnenie a objasnenie. Ale na rozdiel od argumentačného textu v polemickom texte idú tieto výpovedné akty paralelne u autora i protivníka. Napr. proti základnému tvrdeniu autora, že pri riešení nejasných okolností o pobytoch Janka Kráľa treba vychádzať zo zapísaných faktov (Vongrej, 1989), stavia protivník inú tézu, že totiž treba brať do úvahy pamäť národa a pamiatkový charakter domu, o ktorom je spor.

Niekedy však téza protivníka vyplynie až z analýzy autorovho tvrdenia. Ak napr. V. Mihálik tvrdí, že grécke mená treba prepisovať podľa zásady *Graeca graece*, *Latina latine*, teda dôsledne zaznačovať všetky dĺžky zapisované v starej gréčtine osobitnými dlhými písmenami (éta a ómega), lebo tak sa prepisujú všetky vlastné mená osôb a zemepisných útvarov aj zo súčasných cudzích jazykov, možno toto odôvodnenie oslabiť dvoma skutočnosťami. Predovšetkým však faktom, že autor sa dopúšťa chyby v induktívnom, analogickom uvažovaní.

Ako sme ukázali v štúdií o argumentačnom texte (Horecký, 1988), pre správny úsudok je nevyhnutná totožnosť členov v úmere, nie iba ich podobnosť. Zrejme však neplatí Mihálikovo tvrdenie, že všetky vlastné mená prepisujeme, vlastne zapisujeme tak, ako sa píše v pôvodných jazykoch. Mnohé z takýchto mien sa už stali súčasťou našej kultúry a prešli procesom poslovenčenia. Nepíšeme *Louis Quatorze*, ale *Ludovít Štrnásty*, nepíšeme *Wallenstein*, ale *Valdštejn*, nepíšeme *Napoli*, *Paris*, *London*, *Athénai*, ale *Neapol*, *Paríž*, *Londýn*, *Atény*. Preto proti autorovej téze stavia protivník novú tézu, totiž že tzv. kultúrne

mená píšeme v zdomácnenej podobe. Túto tézu podopiera aj tým, že podobne postupujú aj iné európske jazyky, ako aj tým, že zásada *Graeca graece* sa uplatňuje nie všeobecne, ale iba v zaznačovaní dlhého *é* a *ó*. Neprepisujeme totiž *Egkelados*, *Sfigx*, ale *Enkelados*, *Sfinx* a pod.

Prirodzene, autorovo tvrdenie, s ktorým protivník polemizuje, treba aj v protivníkovom texte predstaviť, prezentovať. Preto prezentáciu treba pokladať za špecifický výpovedný akt. Napr. F. Kočiš (1984) síce cituje Horeckého tézu, že „v poslednom čase však popri jednotiacej sile spisovného jazyka sa pomaly začína uvedomovať širšie povedomie národného jazyka ako celku“, ale túto tézu interpretuje tak, že to značí „koniec výsadného postavenia a integrujúcej funkcie spisovného jazyka a jeho nahradenie diasystémom národného jazyka, v ktorom spisovný jazyk dostáva skromné miesto medzi jazykom umeleckej literatúry, štandardnou, subštandardnou a nárečovou formou celonárodného jazyka“.

Vo svojej replike J. Horecký (1984) ukazuje, že F. Kočiš tu skresľuje jeho myšlienku. V teórii J. Horeckého totiž spisovná forma nedostáva skromné miesto, ale je v hierarchickej stratifikácii na prvom mieste, a na druhej strane jazyk umeleckej literatúry nekladie do hierarchického systému, nepokladá ho za osobitnú formu národného jazyka. Tu sa F. Kočiš dopúšťa chyby, ktorá sa označuje ako *error fundamenti* — omyl v základnej téze. Interpretuje si po svojom, podsúva autorovi skreslenú mienku a potom proti nej bojuje.

Podobne si V. Mihálik (1989a) svojsky interpretuje konštatovanie J. Horeckého, že „sociologické fakty, mieru klasického vzdelania, ktoré poskytuje naša dnešná vzdelávacia sústava, nemožno ignorovať“, ako vychvaľovanie dnešného stavu, ako okiadané nejestvujúcej skutočnosti. Ide tu však o jednostranné a zámerné skreslenie, lebo z kontextu, kde táto veta odznela, jasne vyplýva, že ide o povzdych nad nepriaznivým stavom, nad malou mierou klasického vzdelania. Pritom treba pripomenúť, že V. Mihálik tento kontext pozná, lebo na seminári o transkripcii antických mien sa aktívne zúčastnil.

Pri analýze autorovho odôvodnenia, ako sme už ukázali, treba teda odhaliť jeho slabiny, najmä nepresnosti, logické skoky, nedotiahnutosti v argumentácii [ako je Mihálikova chyba v induktívnom usudzovaní], ale treba poukázať aj na nepresnosti v predkladaných údajoch. Napr. V. Mihálik argumentuje v prospech zásady *Graeca graece* tým, že táto zásada (kodifikácia) sa uplatňuje v češtine od roku 1959. Skutočnosť je však taká, že ani všetci autori v českých textoch túto zásadu neuplatňujú a že v Pravidlách českého pravopisu je kodifikovaná podoba *Perikles*, *Aristoteles*, a nie *Periklés*, *Aristotelés*. Pritom možno ešte dodať, že ani vydavateľstvo Teubner, ktoré sústavne vydáva an-

tickú literatúru, sa nepridržiava kodifikácie typu *Graeca graece*, ale grécke mená polatinčuje (napr. *Iphigenia*, *Medea* proti podobe *Ifigeneia*, *Medeia*).

Nepresnosť je aj v tom, keď sa tvrdí, že napr. slová *telefon*, *psychológia*, *agronóm* boli prevzaté do slovenčiny z gréčtiny. Starí Gréci takéto slová nepoznali, preto úplná a správna informácia mala znieť, že tu ide o slová utvorené v novoveku z gréckych prvkov.

Odhalením slabiny v odôvodnení je aj to, keď protivník poukáže na nesprávne dôsledky obhajovaného tvrdenia. Je to tzv. *deductio ad absurdum* (dovedenia pôvodnej tézy k absurdnému záveru).

Ako ukazuje J. Špaňár (1989), V. Mihálik vysvetľuje zmenu v transkripcii u známeho českého klasického filológa F. Stiebitza spoločenskými, resp. politickými okolnosťami. Jeho preklady vyšli za protektorátu, preto, ako usudzuje V. Mihálik, „možno sa Stiebitz musel prispôbiť nemeckej transkripcii. Možno mal písací stroj zahraničnej výroby — bez dlhých samohlások“. K tomu však J. Špaňár poznamenáva, že Stiebitzov preklad Aristofanovej *Lysistraty* vyšiel r. 1963 v druhom vydaní, ale tiež bez označovania kvantity. „Adekvátne by teda Mihálik mohol dokazovať, že Stiebitzov preklad *Lysistraty* z roku 1963 vyšiel za socializmu a musel sa teda prispôbiť ruskej transkripcii bez označovania kvantity. Asi aj u Novotného zmenu transkripcie podľa Miháliku zavinil stroj zahraničnej výroby bez dlhých samohlások, pretože všetky Novotného preklady Platónových dialógov od roku 1921 až do roku 1961 sú bez označenia kvantity pri gréckych menách.“

V zápale boja, ale často aj proti nedostatku presvedčivých vecných argumentov sa protivník často odchyľuje od posudzovania tvrdenia a uchyľuje sa k posudzovaniu (niekedy až odsudzovaniu) autora tvrdenia. Používa tzv. *argumentum ad hominem*, poukazuje na ľudské vlastnosti autora; je to vlastne úder pod pás. K takýmto argumentom patrí napr. Mihálikovo obvinenie protivníkov, že zanedbali svoje služobné povinnosti, ba že neplnia svoje plánované úlohy (pričom treba vysvetliť, že riešenie transkripcie gréckych mien nepatrí k plánovaným úlohám). K takýmto spôsobom argumentácie patrí aj podceňovanie osobných vlastností protivníka a jeho ironizovanie: *X. Y. je expert, riaditeľ jazykovedného Olympu, člen korešpondent, N. N. je vajeц slovenskej jazykovedy, ktoré sa len tvári, že usilovne pracuje a pod.*

Príznačný je napr. tento odsek z V. Miháliku (1989b): „A tento človek, ktorý viditeľne prejavil poriadnu mieru nedemokratickosti, intolerancie a ľudskej uhýbavosti, má v sebe navyše toľko cynizmu, že mi ide vyčítať nedostatok statočnosti, lebo som vraj o schôdzke vedel a statočne som sa k tomu v článku *Vajatali hory* nepriznal. Statočný profesor Horecký, ktorý ma takisto nepozval, mi v službách svojho šéfa zazlieva neúplnú informáciu.“ Nespôsob takejto argumen-

tácie vynikne, keď pripomenieme, že v tom istom príspevku sa V. Mihálik priznáva, že o tomto podujatí sa dozvedel a mohol dodatočne zmeniť inkriminovanú formuláciu (že sa o prepisovaní nič nechystá). A ďalej nepresnosť, lebo *statočný profesor Horecký* nemal s touto poradou nič do činenia.

Na opačnú stranu, k vychvaľovaniu či sebavychvaľovaniu vedie taká argumentácia, ktorú by sme mohli označiť ako argumentatio a homine (argumentácia od človeka, od autora). Tento spôsob sa prejavuje tak, že autor ako argument uvádza vlastné riešenie, vlastné rozhodnutie (pravda, subjektívne). Tak napr. V. Mihálik na jednom mieste argumentuje: „pokiaľ ide o grécke a latinské vlastné mená, som lepším odborníkom ako člen korešpondent, pretože vyše 25 rokov je práca s týmito menami súčasťou môjho prekladania z antických literatúr“.

Podobne ako v argumentačnom texte aj v polemickom texte majú dôležitú funkciu objasnenia. V takýchto výpovedných aktoch sa neprinášajú nové argumenty, ale podáva sa vysvetlenie, objasnenie (ako sám názov hovorí) k uvádzaným skutočnostiam, argumentom, situáciám.

Niekedy môže byť celý text koncipovaný ako objasnenie, ako vysvetlenie, poznámky k preberaným argumentom. Napr. L. Rybár (1989) cituje niektoré Mihálikove výroky, napr. *nie som slovakista, K. pričádza so svojou troškou do mlyna, K. ako riaditeľ nášho jazykovedného Olympu sa cíti povolaný rozhodovať*, a potom vyhlasuje: *Nuž k týmto výrokom rad za radom*.

Napr. v prvom objasnení hovorí: *Ak sa V. Mihálik sám necíti byť slovakistom, načo sa podobral na takú vysoko odbornú prácu, ako je kritika KSSJ? Právo na to síce má, ale jednotlivé vedné odbory sú už dnes tak prepracované, že pristupovať k nim z pozícií laika je dosť povážlivé*.

Alebo iné objasnenie: *Pokiaľ ide o Mihálikovo zmenšovanie významu doterajšej normotvornej práce slovenských jazykovedcov, treba uznať, že táto práca nie je malá, ani bezvýznamná...*

Iný zmysel môžu mať objasnenia v situácii, keď sa schyľuje k záveru polemiky a pôvodný autor pociťuje potrebu komentovať jednotlivé sporné body. Hodno tu na ilustráciu odcitovať dlhšie úryvky z V. Mihálika (1989b):

Prof. Ján Horecký sa rozhodol venovať istú pozornosť nie mojim argumentom [tým sa vyhýbal aj doteraz], ale slabinám v mojej spoločenskej výchove... Vedeckou analýzou zistil, že polemizujem trojakým spôsobom a na každý ten môj nespôsob uvádza aj príklady:

a) Informujem nesprávne a neúplne.

[OBJ₁] O kodifikácii už bola reč — k takým témam sa nebudem vracáť. [OBJ₂] Čo sa týka predchádzajúceho riaditeľa JÜLŠ, naozaj som sa nazdával, že

ním bol prof. Horecký. Ale na to sa hádam netreba hnevať: ak omylom nazvem plukovníka generálom, akáže je to urážka? [OBJ₃] Slová *telefón*, *psychológia* a *agronóm* sú gréckeho pôvodu: nebyť gréčtiny, tieto slová by vyzerali inak. Prirodzene, že sa utvárali v krajinách pokročilej civilizácie a stade prichádzali nielen do slovenčiny, ale opäť aj do novogréčtiny (dimotiki), kde sa píše takto *telefóno*, *psychologia* a *agronomos*. [OBJ₄] Opakujem, že Česi majú kodifikáciu prepisovania gréckych vlastných mien od roku 1959 a že ju tridsať rokov v absolútnej prevahe rešpektujú.

b) Čítam protivníckove texty po svojom a bojujem proti tejto vlastnej interpretácii.

[OBJ₁] Ak chcel Ján Horecký svojej vete o miere klasického vzdelania, ktorú cituje, dať zarmucujúci obsah, nemal použiť plesavý, ale vzdychavý slovník. [OBJ₂] S okiadaním je to tak, ako hovorí St. J. Lec: „nečuduj sa, že kto nevonía, je rád, ak ho okiadzajú“. [OBJ₃] Nikde v článku Vajatali hory som nenapísal, že J. Kačala sa zamiloval do jazykovej reformy atď. Príklady som povyberal z viacerých kuchýň. A práve táto veta má všeobecnejší charakter a vzťahuje sa na všetkých, ktorí namiesto naozajstnej lásky k rodnej reči ako k prvoradámu fenoménu citovej výchovy a kultúry pestujú si „lásku“ k odvodeným lingvistickým poučkám a radi sa urážajú nie vo svojom mene, ale v mene dajakého pluskvamperfekta...

c) Argumentatio ad hominem.

[OBJ₁] Citát z Hubáčka je veľmi poučný — na príspevkoch troch muške... (och, pardon) oponentov vidno, že si ho znamenite osvojili ako návod na konanie. Aj tak si to zväčša pletú. Ale nijako neviem pochopiť, čo je dehonestujúce na tom, ak J. Kačalu nazvem expertom (podľa Krátkeho slovníka je to odborný znalec) a jeho ústav jazykovedným Olympom. Iba ak by sme mali na zreteli fakt, že na mýtickom Olympe bohovia nepracovali...

Ako vidieť, v takýchto objasneniach sa neprinášajú nové argumenty, ale autor opakovane vyslovuje svoje postoje, miestami spresňuje svoje výroky, miestami sa aj ospravedlňuje. Práve týmito vlastnosťami sa naznačuje, že už niet o čom diskutovať, polemizovať, ak sa len diskusia nemá zvrhnúť na opakovanie a často aj ohováranie a značkovanie protivníka.

Z hľadiska formy možno polemický text charakterizovať dvoma základnými vlastnosťami: rozložením tvrdení, odôvodnení a objasnení v rámci celého textu — čiže kompozíciou textu a využívaním jazykového materiálu — lexikálneho i syntaktického.

Nielen jednotlivé tvrdenia sa prezentujú istým úvodným, uvádzacím, resp. oporným textom (ako sme na to poukázali v štúdiu o formovej stránke argumentačného textu; Horecký, 1988c), ale aj celý polemický text má mať úvodný odsek, v ktorom sa vyjadruje predmet polemiky. Napr. J. Špaňár (1989) má takýto úvod:

„V posledných rokoch sa u nás rozvíjala diskusia o prepisovaní gréckych (čiastočne aj latinských) vlastných mien do slovenčiny. Nemienil som sa už

k veci vyjadriť, pretože svoje stanovisko k tejto problematike som vyjadril v článkoch (v Romboide), ale aj na príslušných poradách a seminároch, kde sa o veci diskutovalo. No teraz zaujal bojovný postoj v tejto otázke prof. Okál... ktorého jednotlivé tvrdenia treba uviesť na pravú mieru.“

Podobne motivuje svoje vystúpenie V. Mihálik (1989a):

„Už takmer dva roky prebieha na stránkach Romboidu diskusia o transkripcii gréckych vlastných mien do slovenčiny. Ide v nej o uplatnenie zásady, ktorú plne rešpektujeme pri písaní nemeckých, anglických, francúzskych a vôbec inojazyčných mien... Diskusia je čudná tým, že sa pre enormne dlhé výrobné lehoty mesačníka vlečie ani v lete na saniach, takže jej účastníci a čitatelia si neraz musia zalistovať o rok dozadu, aby sa dozvedeli, o čom je vlastne reč.“

Analogický úvod i motivácia je napr. aj u J. Horeckého (1989):

„Podobne ako Vojtech Mihálik nemal som v úmysle pokračovať v diskusií či polemike prebiehajúcej v Romboide r. 1988 o prepisovaní starogréckych vlastných mien... Rozhodnutie V. Mihálika preniesť polemiku (už vôbec nie vecnú diskusiú) z Romboidu do Literárneho týždenníka ma povzbudilo predsa len venovať istú pozornosť V. Mihálikovi: lenže už nie jeho argumentom, ale spôsobom argumentácie, spôsobom, ako vedie či rozvíja polemiku...“

Zaujímavé riešenie predkladá P. Vongrej (1989), keď nastolenú problematiku nezhrnuje v úvodnom odseku, ale až kdesi uprostred textu: *Práve tento schátraný komplex budov... sa stal teraz predmetom širokorozvinutej kampane na jeho záchranu a rekonštrukciu.* (Potom uvádza všetky príspevky, ktoré boli na túto tému uverejnené v dennej tlači.)

Zato úvodný odsek nechýba. Je však zameraný na všeobecnú charakteristiku Janka Kráľa, osudy jeho rodiny a celkom na úvod v tomto zmysle cituje básnika: *Môj dom, kde bývam, konca-kraja nemá... ja strechy nemám, ja kde sadnúť nemám.*

Podobný charakter má aj úvodný odsek V. Mihálika (1989a):

„Poľský básnik a satirik Julian Tuwim uvádza medzi svojimi aforizmami: V jazykovednom časopise som kedysi čítal takto zakončený článok: „Nie, národ ešte dostatočne nepozná príčastie trpné. A nad tým sa treba vážne zamyslieť, kým nie je neskoro...“ Z redakcie mu iste oznámili, že je to pravda, a preto ľud nevie dobre po poľsky.“

Vo verejnom účinkovaní niektorých našich jazykovedcov, najmä tých, čo sú inštitucionálne podopretí, sa často stretávame s podobnými postojmi...“

V syntaktickej výstavbe polemického textu sa, prirodzene, najčastejšie používajú modálne neutrálne oznamovacie vety. Ale nechýbajú ani

opytovacie, resp. zvolacie vety, často vo funkcii rečníckych otázok. Niekoľko príkladov: *Dal vtedy alebo dnes niekto z našich jazykovedcov — a v prvom rade ich spoločné pracovisko — verejne najavo nesúhlas s týmto protikultúrnym počínom?* (Mihálik). A napriek tomuto teoretickému handicapu vytvorili naozajstné klenoty jazykovej kultúry. Alebo ani to im člen korešpondent nepriznáva? Aj oni sa mali najprv naučiť, čo je príchastie trpné? (Mihálik). Nuž teda — aká „stajňa“, aké „nádvorie“, na ktorom mal advokát Kráľ skončiť? Alebo vie v súvislosti so smrťou (a eo ipso i s „domom“) básnika niekto niečo iné a doloží to faktami? (Vongrej). Ako to, že sa majitelia hostinca starali o rakvu Janka Kráľa po jeho smrti? Nie preto, že žili v susedstve, lebo posledné miesto pobytu básnika i spomínaný hostinec sú v blízkosti? (Kováč). Ale svedka sociálneho podmienenia básnika... máme zničiť ako „nehodnotnú“ pamiatku len preto, že sa nehodí do výkladu jedného odborníka, negujúceho pamäť mnohých?! (Kováč)

Druhou, hoci menej výraznou časťou (lebo má menej expresívny charakter) je používanie prvej osoby: *rozhodol som sa, nemal som v úmysle, tak som napísal v knihe, aj v minulosti som niekoľkokrát poznamenal, niekedy sa pomýlim, použil som obrazné prirovnanie sliepky a vajca*. Poukaz na autora sa vyjadruje aj osobnými prívlastňovacími zámenami: *na môj článok odpovedal, hneď zo mňa spravia ignoranta, napriek tomu ma nepozval, zlatomoravecké byty ma doteraz neinteresovali*, V. Mihálik o mne tvrdí a pod.

Z uvedených príkladov je zrejmé, že používanie expresívnych konštrukcií závisí od témy, ale predovšetkým od „naturelu“ autora. V každom prípade je však osviežením textu.

Podobné konštatovanie platí aj o výbere lexikálnych prostriedkov. Treba však pripomenúť, že je tu aj veľmi výrazný rozdiel medzi odbornou a expresívnou lexikou. V polemických textoch sa nemožno vyhnúť odborným termínom, ako je *transkripcia, argument, polemika, filológia, rytmický zákon, kodifikácia, literárna geografia, pamiatkový vzťah*. Ale netreba sa vyhýbať ani citovo podfarbeným expresívnym výrazom, ako je *chomúť rytmického zákona, okresávanie Grékov, zvrhlosť, nehoráznosť, ohavné slovo, rozprášť starý systém, fixlátor, prichádzať so svojou troškou do mlyna* a pod.

Správne zdôrazňuje V. Mihálik (1989b), že „štyl je človek s celou škálou emocionality, s iróniou, sarkazmom, s radosťou a hnevom, s odstupňovanou potrebou expresivity v slovníku, povedal by som dokonca, že s rozkošou z tvorby, s vychutnávaním onoho horáčkovského *ridendo dicere verum* (s úsmevom hovoriť pravdu)... Práve tento žáner (polemika) je v maximálnej miere osobnostný: vyžaduje si

úctu k pravde a vecnú argumentáciu, diskutéri si však pred vstupom do polemiky nemusia vyzúvať topánky.“

Treba, prirodzene, pripomenúť, že by používané výrazy a ich pravý zmysel mal byť jasný už zo samého textu, aby účastník polemiky a čitateľ nemuseli dostávať návod na čítanie, z ktorého by sa vedeckí pracovníci (a nie aj ostatní účastníci polemiky? J. H.) dozvedeli „čo v mojom texte majú čítať vážne, čo majú chápať ako žartovanie, čo adresujem ad personam a čo myslím všeobecne, kde používam iróniu, kde sarkazmus, kde pre zvýšenie efektu siaham po absurdite a kde po hyperbole...“ (Mihálik, 1989b).

Ako vidieť z načrtnutých charakteristických vlastností, polemický text — veľmi blízky argumentačnému textu — má niekoľko špecifických čŕt obsahového i formového charakteru. Tíe práve tvoria — v nerozlučnom spojení so špecifickou funkciou — dôvod na zaradenie polemického textu ako osobitného typu v skupine výkladových, explikatívnych textov.

*Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepková 26, Bratislava*

LITERATÚRA

- HARTUNG, W.: Kontroverses Diskutieren. *Linguistica* XII, 1985, s. 81—99.
- HORECKÝ, J.: Na okraj štruktúrnej stratifikácie jazyka F. Kočiša. *Slovenská reč*, 49, 1984, s. 162—167.
- HORECKÝ, J. (1988a): Argumentačný text. *Kultúra slova*, 22, 1988, s. 65—71.
- HORECKÝ, J. (1988b): Obsahová štruktúra argumentačného textu. *Kultúra slova*, 22, 1988, s. 203—208.
- HORECKÝ, J. (1988c): Formová štruktúra argumentačného textu. *Kultúra slova*, 22, 1988, s. 225—231.
- HORECKÝ, J.: Ako hory porodili myš. *Literárny týždenník*. 17. 2. 1989.
- KOČIŠ, F.: Štruktúrna stratifikácia jazyka ako základ teórie spisovného jazyka. *Slovenská reč*, 49, 1984, s. 37—48.
- KOVÁČ, M. A.: Pamäť ľudu nie je fáma. *Pravda* 4. 8. 1989.
- MIHÁLIK, V. (1989a): Vajatali hory. *Literárny týždenník*, 6. 1. 1989, s. 5.
- MIHÁLIK, V. (1989b): Spôsoby a nespôsoby alebo Od Horáca po Horeckého. *Literárny týždenník*, 10. 3. 1989, s. 5.
- MISTRÍK, J.: Štylistika. Bratislava. Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1985. 584 s.
- RYBÁR, L.: K polemike o transkripcii. *Literárny týždenník*, 10. 2. 1989.
- ŠPAŇÁR, J.: Praxou proti teórii (a naopak). *Literárny týždenník*, 26. 5. 1989.
- VONGREJ, P.: Reálne o „dome“ Janka Kráľa. *Pravda*, 14. 7. 1989.

Jazyková politika a jazyková kultúra vo Francúzsku

ALENA ANETTOVÁ

Keď chceme charakterizovať jazykovú situáciu vo Francúzsku, musíme brať ohľad na odlišnosť historického vývoja a na špecifikum súčasnej spoločenskej a politickej situácie v tejto krajine. Francúzsko je známe svojou dávnou kultúrnou tradíciou a tým, že panovníci vždy podporovali rozvoj vied a umení a že do ich starostlivosti vždy patrila aj ochrana jazyka. Zo začiatku najmä pre jeho integračnú a praktickú dorozumievaciu funkciu, dnes sa vláda orientuje aj na jeho národnoreprezentatívnu funkciu.

Vo Francúzsku je teda tradícia politicky inštitucionalizovanej starostlivosti o jazyk. Už r. 1539 František I. zákonom ustanovil, že francúzština bude oficiálnym jazykom kráľovstva. V tom čase ho viedla k tomu ešte prirodzená nadvláda latinčiny, ale na druhej strane do Francúzska prenikala taliančina až natoľko, že renesančná skupina básnikov napísala svoju *Obranu a oslavu francúzskeho jazyka*. Druhým legislatívnym medzníkom bol zákon z revolučného roku 1794, keď bol jazyk vyhlásený za základné právo ľudu, podľa ktorého treba francúzštinu sprístupniť všetkým bez rozdielu. Táto demokratická myšlienka a zároveň špecifická francúzska tradícia, že štát nesie zodpovednosť za používanie jazyka, vyústila do zákona o používaní francúzskeho jazyka z roku 1975 známeho ako *la Loi Bas-Lauriol* (podľa autorov). Postoj vlády bol reakciou na inváziu anglicizmov v 60. rokoch (vtedy sa rozšíril termín *franglais*), ale aj na celkovú amerikanizáciu života v tom období. Cieľom tohto zákona, ktorý jednomyseľne schválil parlament, je ochrana občana pred nezrozumiteľnosťou akéhokoľvek textu a zlepšenie jazykovej informácie. Zákon zakazuje používať cudzie výrazy, ak existujú francúzske, v akomkoľvek type verejného oznamu, reklame aj v masovokomunikačných prostriedkoch. Ide o ochranu Francúza ako spotrebiteľa, keď sa zakazuje predávať výrobky bez francúzskeho návodu na použitie a opisu zloženia výrobku. Zákaz sa nevzťahuje na názvy a na značky výrobkov ani na názvy firiem, takže sa ponechal priestor aj reklamnej atraktívnosti a pestrosti pomenovaní. Zákon hovorí aj o uzatváraní pracovných zmlúv a o oznamoch pracovných miest, ktoré musia byť vo francúzštine alebo viacjazyčne. Dodržiavanie zákona sleduje vládny *Commissariat général de la langue française* (Generálny komisariát pre francúzsky jazyk) a verejná *Association générale des usagers de la langue française* (Všeobecné združenie používateľov francúzskeho jazyka). Na peňažný trest bol napr. odsúdený veľkoobchodník H. Steiner, ktorý vo svojom reklamnom prospekte použil výraz *le show-room* namiesto francúzskeho *la salle d'*

exposition (výstavná sieň). Je však pravda, že kontrola ani sankcie nie sú dôsledné, a preto sa stále používa dosť anglicizmov.

Keďže anglicizmy prenikajú najmä cez sféru vedeckého a technického jazyka, ukázalo sa, že treba sledovať práve túto oblasť. Jazykovú politiku v 80. rokoch preto charakterizuje zvýšený záujem o rozvoj francúzskej terminológie. Existuje viacero inštitúcií pri vláde, ktoré organizujú prácu v oblasti terminológie. Z nich najdôležitejšia je spoločnosť pre normalizáciu technického jazyka *AFNOR*. Okrem toho jestvujú samostatné terminologické komisie pri jednotlivých ministerstvách. Charakter technického jazyka vyžaduje, aby táto práca bola centralizovaná. Dosahuje sa to budovaním banky termínov *Normaterm* od r. 1973 a vydávaním viacerých časopisov s najnovšími zoznamami termínov. Najdôležitejší je vládny *Journal officiel* (Úradný vestník), ktorý publikuje tzv. nariadenia vzťahujúce sa na rozvoj francúzskeho jazyka a obsahujúce súpis francúzskych termínov, ich definície a pri niektorých termínoch aj pôvodný anglický termín, ak sa dosiaľ používal. Všeobecne sa tvrdí, že odporúčané termíny sa zväčša rešpektujú; tak sa napr. slová *matériel*, *logiciel* ujali namiesto výrazov *hardware*, *software*, *donnée* namiesto *data*, *disquette* namiesto *floppy disk* a pod. Mnohé koexistujú popri sebe (*walkman* — *baladeur*), iné sa nerešpektujú (používa sa výraz *camping* namiesto výrazu *campisme*, *hit-parade* namiesto *palmarès* a pod.).

Jazyková politika vo Francúzsku má aj iný rozmer a to je šírenie francúzštiny do sveta. V r. 1967 bola založená *Medzinárodná rada francúzskeho jazyka* (Conseil international de la langue française), ktorá zabezpečuje spoluprácu v jazykových otázkach medzi európskymi štátmi. Sám prezident republiky je na čele *Najvyššej rady pre frankofónnu oblasť* (Haut Conseil de la francophonie), ktorá podporuje výučbu francúzštiny a jej stálu propagáciu v bývalých kolóniách. Ako zjednocujúci jazyk v oblasti vedy a techniky francúzština pomáha pri rozvoji vlastnej ekonomiky. Navyše francúzština zostáva stále sociálne prestížnym jazykom nielen v Afrike, ale aj v Európe, napr. v Belgicku.

Z jazykovedného hľadiska je starostlivosť o francúzsky jazyk inštitucionalizovaná prostredníctvom Akadémie. Má však inú štruktúru ako naša akadémia vied, je to reprezentatívna učená spoločnosť 40 členov z oblasti vedy, umenia, diplomacie atď., ktorí sú kooptovaní za zásluhy etického charakteru. Jej hlavným poslaním od založenia r. 1635 je dbať o čistotu jazyka („travailler à épurer et à fixer la langue...“), čo sa chápe ako starostlivosť o vypracúvanie slovníka a gramatiky. Vzhľadom na svoje zloženie má malú jazykovednú kompetenciu. V súčasnosti sleduje výsledky iných jazykovedných inštitúcií a vydáva upozornenia týkajúce sa slovnej zásoby (Communiqués de mise en gar-

de). Okrem nej jestvuje mnoho organizácií, ktoré nemajú len vedecké, poznávacie ciele, ale v rámci aplikovania lingvistických poznatkov majú aj regulatívnu funkciu, napr. spoločnosť *Obrana francúzskeho jazyka* (*Défense de la langue française*), *Národný inštitút francúzskeho jazyka* (*Institut national de la langue française*) a pod. Nezávisle od Akadémie a od seba navzájom pracujú univerzitné výskumné centrá a významní jazykovedci, ktorí sa usilujú o kultivovanie jazykového prejavu.

Regulatívna činnosť vyúsťuje u nás do kodifikácie, ktorá je v istom časovom úseku vždy jedna, vo Francúzsku do tzv. preskripčnej normy, ktorá má viacero podôb a období, vyplývajúcich z celkovej decentralizácie jazykovedného výskumu. Táto norma je založená na uzuálnych normách, čo ukazuje i fakt, že v 17. stor., keď vznikla preskripčná norma, mala názov *bon usage* — *dobrý úzus*. Tento termín má dodnes živú tradíciu (hoci je ťažko definovateľný) a stále je reprezentantom kultivovaného prejavu. Pôvodne však preskripčná norma bola založená na úze menšiny majúcej moc v štáte, na jazyku dvora. Táto norma už nie je dnes odrazom spoločenskej hierarchizácie a základom je väčšinový úzus. Preskripčnú normu ustanovujú gramatiky a slovníky, najväčšiu popularitu pritom nemá akademická gramatika, ale Grevissov *Bon usage*, zo slovníkov *Malý Robert*, *Slovník súčasnej francúzštiny*, *Lexis*, *Logos*, slovník *Larousse* a iné, potom príručky ako *Encyklopédia dobrej francúzštiny*, *Ťažkosti francúzskeho jazyka* a množstvo časopisov, napr. *Moderná francúzština*, *Slovo*, *Francúzsky jazyk* atď.

Preskripčná norma určuje ako záväznú tzv. štandardnú francúzštinu. U nás sa kodifikuje norma spisovného jazyka, Francúzi však tento termín nepoznajú, ak ním nerozumieme to, čo sa v etymologickom zmysle slova označuje ako jazyk spisby, literatúry, *langue littéraire*. Štandardnú francúzštinu tvoria dve štýlové roviny jazyka, a to *pestovaný, kultivovaný jazyk* (*langue cultivée*) a *bežný jazyk* (*langue courante, usuelle*). Familiárny, ľudový a argotický jazyk majú svoje normy, sú opísané aj v gramatikách, do preskripčnej normy však nepatria.

Dodržiavanie spoločensky záväznej normy je prvým predpokladom jazykovej kultúry. Termín *jazyková kultúra* Francúzi nepoužívajú. Vo význame istej úrovne, stavu používaného jazyka hovoria *o kultivovanosti prejavu, o kultivovanom jazyku*, vo význame vedomej činnosti, starostlivosti o jazykovú kultúru hovoria *o kultivovaní jazyka*. Aká je predstava kultivovaného jazykového prejavu? Vo vedomí Francúzov pretrváva tradícia, že tvorcami kultivovaného prejavu sú spisovatelia, dobrí autori. *Langue littéraire* bol vždy synonymom kultúry vyjadrovania. Táto prestížna úloha literatúry je stále natoľko silná, že všetky významnejšie gramatiky sú doslova postavené na citáciách z literár-

ných diel, na nich sa dokumentuje, ako to je a ako to má byť. Každý výkladový slovník pracuje s citáciami, slovník Petit Robert ich má na každej strane okolo 30, pritom má skoro 2000 strán. Táto úloha literatúry ako formujúceho činiteľa kultivovaného prejavu má dosah rovnako na obyčajného človeka, jazykovedca i redaktora, ktorí majú prirodzenú úctu k spisovateľovmu jazykovému vedomiu a nedovolia si zasahovať do jeho tvorivej jazykovej dielne. Je pravda, že 20. storočie prinieslo do literatúry veľa experimentovania, individuálnych štýlov a slangového vyjadrovania (vo francúzskej terminológii argotu), takže ako celok prestala byť literatúra meradlom kultivovanosti.

Okrem literatúry je, pravda, veľa zdrojov a prostriedkov na kultivovanie jazyka. Popri školstve a publicistike je to aj popularizátorská práca jazykovedcov. Francúzi majú dobrú tradíciu vo vydávaní popularizačných kníh o jazyku. Niektoré rozširujú poznanie o jazyku, niektoré sú zamerané prakticky, ako sa vyjadrovať kultivovane vo svojom prostredí. Zdôrazňujú úlohu komunikačnej situácie a primeranosti jazykového prejavu tejto situácii. Preto sa v príručkách často opisujú modelové situácie a k tomu gramatické a lexikálne výrazivo, ktoré je pre ňu typické. Okrem toho sa popri funkčnosti vyzdvihuje estetickosť jazykového prejavu. Ideálom je hovoriť správne, primerane situácii a zároveň pekne.

Vo významnejších novinách sa občas objavujú jazykové rubriky (*chroniques du langage*). Donedávna tak písal do denníka *Le Monde* Jacques Cellard. Zaujímavý je štýl týchto rubrik. Už sa upustilo od brojenia proti anglicizmom, dnes majú články esejistický ráz, nechýba im ani zmysel pre humor a autorská invenčnosť. Tak ako si to vyžaduje publicistický žáner, príspevky majú príťažlivé názvy: *Jedáči žiab*, *Gramatika poza školu*, *Baliček záporov*, *Včerajšie snobizmy*, *Odísť, to je tak trochu zomrieť* atď. Nie sú to iba opravné príspevky, viac sú zamerané na osvetľovanie spôsobov prejavu, histórie slov, na rozličné jazykové kuriozity. V rozhlase a v televízii sú programy o jazyku dosť zriedkavé. Niekedy sa pre školákov organizujú súťaže, kto vymyslí najvtipnejší alebo najvýstižnejší názov pre istú vec, kto uhádne, čo znamená nejaké staré slovo a pod.

Nepriamy, ale vcelku široký vplyv na kultivovanie jazykového prejavu má francúzska lexikografia. Fakt, že v každej rodine je aspoň jeden výkladový slovník a má pritom veľkú autoritu, kladie pred lexikografov úlohu čo najobjektívnejšie hodnotiť jazykové javy a dať verejnosti naozajstnú praktickú pomôcku. Hoci sa v úvode slovníkov zdôrazňuje ich deskriptívny charakter, úsilie zachytiť stav úzu, každý z nich aj hodnotí jednak samým výberom slov, jednak určením sféry použitia slov. Najrozsiahlejším slovníkom usilujúcim sa aj o najväčšiu objektivitu je *Trésor de la langue française*, zatiaľ 13-zväzkový veľký

slovník zachytávajúci slovnú zásobu 19. a 20. storočia. Materiál sa spracúval pomocou počítačovej techniky, napr. sloveso *byť* malo v materiáli 1 800 000 použití. To je však slovník určený skôr jazykovedcom ako verejnosti. Verejnosť sa neobracia ani na akademický slovník, je už zastaraný (posledné vydanie vyšlo v r. 1935) a navyše je najmenej objektívny najmä pre zúžený výber slov a len z klasickej literatúry. Najpopulárnejšie sú jednozväzkové slovníky, predovšetkým *Petit Robert*. Aký je napr. v tomto slovníku postoj k anglicizmom, ktoré nemožno ignorovať, hoci narušajú celistvosť lexiky? V slovníku sa uvádzajú, je však pri nich označenie pôvodu a odporúčané francúzske slovo s poznámkou *recommandation officielle* (oficiálne odporúčanie). Odporúčanie sa niekedy ujme, niekedy nie. Jednotlivé vydania slovníkov sa aj v tom odlišujú, lebo sa prispôbujú súčasnému úzu. Stále sa uznáva to, čo povedal Darmesteter na konci 19. stor.: „Aj v jazyku je ľud zvrchovaným pánom, jeho omyly, raz prijaté, sa stávajú zákonmi.“ Slovník je pre Francúza zdrojom všetkého, čo potrebuje vedieť o jazykových prostriedkoch, o tom, ako a v akých situáciách ich používať.

Na kultivovanosť jazykového prejavu má vplyv veľa faktorov. Cieľavedomé pôsobenie jazykovedcov pritom vychádza z poznania jazykovej situácie a najnovšie sa opiera o sociolingvistické, etnolingvistické výskumy, teóriu normy, analýzu rečového prejavu, semiotiku, filozofiu jazyka. Metódy práce francúzskych jazykovedcov sú aj napriek našej odlišnej spoločenskej situácii v mnohom inšpiratívne aj pre nás.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

Aktuální otázky jazykové kultury v socialistické společnosti. Praha, Academia 1979. 288 s.

CELLARD, J.: Histoires de mots. Paris, Éd. La Découverte 1985, s. 80–91.

CHANSOU, M.: Politique de la langue et idéologie en français contemporain. Mots, 6, 1983, s. 59–76.

HELGORSKY, F.: La notion de norme en linguistique. Le français moderne, 50, 1982, s. 1–12.

Jazyková politika a jazyková kultúra. Bratislava, JÚLEŠ SAV 1986. 368 s.

La loi n° 75–1349 du 31 décembre 1975 relative à l'emploi de la langue française. Journal officiel de la République française. 4. janvier 1976, s. 189–190.

MULLER, B.: Le français d'aujourd' hui. Paris, Klincksiek 1985, s. 38–49 a 277–293.

REY, A.: Norme et dictionnaires. La Norme linguistique. Paris, 1983, s. 541—567.

ROBERT, P.: Petit Robert. Paris. S.N.L. 1976. 1970 s.

SAINT-ROBERT, Ph. de: Lettre ouverte à ceux qui en perdent leur français. Paris, Albin Michel 1986. 177 s.

DISKUSIE

Ústrojnosc slovenskej väzby hrať na husliach

JÁN KAČALA

Príspevok J. Horeckého *Hrať na husliach* či *na husle*, publikovaný v Kultúre slova, 23, 1989, s. 116—121 v rubrike *Diskusie*, prináša viaceré pravdivé zistenia o väzbe slovesa *hrať*, o jej fungovaní v súčasnej dorozumievacej praxi, ako aj o opise a kodifikácii tejto väzby v našich súčasných jazykových príručkách. Tým značí spresnenie nášho poznania v danej oblasti vo viacerých bodoch. Pravdivé, hoci nie neznáme je predovšetkým konštatovanie, že súčasný stav v používaní väzby slovesa *hrať* s predložkou *na* s lokálom (*na husliach*) a s akuzatívom (*na husle*) je neustálený. Potvrdzuje to nielen literárna a bežná konverzačná prax, lež aj častý výskyt tejto otázky v jazykovej poradni a časté spracúvanie väzby slovesa *hrať* ako kodifikačného či normatívneho problému v jazykových rubrikách tlače a rozhlasu, resp. v popularizačných jazykovedných príručkách (naposledy sa tak stalo v publikácii M. Pisárčiková a kol., *Jazyková poradňa odpovedá*, ktorú vydalo Slovenské pedagogické nakladateľstvo r. 1988). Príčinou nejednotného stavu v používaní uvedenej väzby môže byť stav v slovenských nárečiach, ako píše J. Horecký, t. j. vnútorná slovenská jazyková situácia, ale za oveľa závažnejšiu príčinu rozkolísanosti väzby slovesa *hrať* pokladáme vplyv iného jazyka (čestiny) a administratívno-správnu prax odvodzovanú z pražského centra, t. j. situáciu prekračujúcu rámec slovenského jazykového územia.

Pravdivé je i vystihnutie diferenciácie v používaní väzby s lokálom a s akuzatívom pri pomenovaniach konkrétnych hudobných nástrojov, resp. ich skupín: ak však pri spojeniach s pomenovaniami novších, netradičných, na Slovensku donedávna menej známych hudobných nástrojov typu *bandžo*, *bicie* a pod. je väzba s akuzatívom častejšia ako pri spojeniach s pomenovaniami klasických, tradičných, na Slovensku často používaných a dobre známych nástrojov, je to podľa našej mienky len potvrdenie, že väzba s akuzatívom je v spisovnej

slovenčine, resp. v spisovných jazykových prejavoch novšia a je výsledkom najmä rozširovania sa modernej populárnej hudby a rastu počtu hudobníkov tvoriacich takúto hudbu, a teda z jazykového hľadiska výsledkom jazykovej interferencie.

Za správne možno pokladať aj tvrdenie J. Horeckého, že doterajšie teoretické odôvodnenie väzby s lokálom nie je dost presvedčivé. Možno sa však nazdávať, že väzba slovesa *hrať* s lokálom sa u veľkej väčšiny Slovákov a na veľkej väčšine slovenského jazykového územia pokladala za natoľko prirodzenú, že sa jej teoretické odôvodnenie nepokladalo za dôležité. Základné dielo mohlo tu viesť po hranici naše (slovenské) — nie naše (neslovenské); pravdaže, takýto prístup ktorý vychádza skôr z národnoreprezentatívneho kritéria pri posudzovaní spisovnosti alebo nespisovnosti istého jazykového prostriedku, nezbavuje jazykovedca povinnosti hľadať a nájsť systémové či štruktúrne kritériá vychádzajúce z jazyka a jeho vnútorného usporiadania, ako aj z plnenia jeho spoločenských funkcií. Pravdaže, v tejto súvislosti sa žiada zároveň pripomenúť, že J. Horecký pri svojom prístupe hlavnému štruktúrnemu kritériu na odôvodnenie väzby typu *hrať na husliach* neprisuduje potrebnú závažnosť. Toto kritérium uvádza J. Oravec vo svojej monografii o predložkách z r. 1968 a formuluje ho takto: „Prostriedok, nástroj vyjadruje lokál s predložkou *na* oproti akuzatívu takmer výhradne, pravda, tiež pred názvami nástrojov alebo možných nástrojov“ (Oravec, 1968, s. 64). Tento názor opiera J. Oravec o pravidelný výskyt predložky *na* v spojení s lokálom na vyjadrenie nástroja pri celom rade synonymných a nesynonymných slovies typu *hrať na harmonike*, *cifrovať na husličkách*, *hvizdať na malom prste*, *mlátiť na parnej mlátačke*, *priať na kolovrate*, *prať na automatickej práčke* atď. Pri slovesách tohto typu je vyjadrenie nástroja pomocou spojenia predložky *na* s lokálom v spisovnej slovenčine pravidelné a jedine možné a práve takýto spôsob verbálnej realizácie nástroja, ktorým sa vykonáva činnosť označená slovesom, spája ich do spoločnej skupiny, preto Horeckého výčitka, že „sa v Oravcovej argumentácii dostávajú k sebe spojenia z rozličných významových okruhov“ (Horecký, 1989, s. 117), nie je presvedčivá a vyplýva z toho, že J. Horecký neposudzuje väzbu slovesa *hrať* s lokálom v nevyhnutnej paradigmatickej zapojenosti do iných prostriedkov na vyjadrovanie nástroja, ktorým sa vykonáva činnosť označená príslušnou skupinou slovies, lež rozoberá väzbu slovesa *hrať* (ako aj jeho substantívnych derivátov *hra* a *hráč*) izolovane. Ak si totiž položíme otázku, či väzba slovesa *hrať* a podstatných mien *hra* a *hráč* s akuzatívom má paradigmatickú oporu pri iných slovesách a podstatných menách pravidelne sa viažúcich s pomenovaním nástroja, odpoveď je negatívna. Porovnajme si čo len tri frekventované príklady: *behať na lyžiach*,

cvičiť na bradlách, písať na stroji. Pri týchto slovesách, viažúcich sa pravidelne s pomenovaním nástroja, ktorým sa vykonáva dej, je väzba s akuzatívom úplne nemožná, tak ako je úplne nemožná väzba s akuzatívom aj pri substantívnych derivátoch týchto slovíes *beh na lyžiach* a *bežec na lyžiach*, *cvičenie na bradlách* a *cvičenec na bradlách*, *písanie na stroji* a *pisár(ka) na stroji*. Tento paradigmatický vzťah slovesa *hrať* sa slovesami, ktoré sa pravidelne viažu s pomenovaním nástroja s formou substantíva v lokáli s predložkou *na*, je v spisovnej slovenčine objektívne jestvujúci jazykový fakt, ktorý pri jazykovednej analýze nemožno obchádzať; v opačnom prípade sa dopúšťame rizika, že nevidíme jazykové javy v ich systémových vzťahoch.

Z tejto časti našej analýzy zreteľne vyplýva, že paradigmatickému zapojeniu slovesa *hrať* do širšej skupiny slovíes, ktoré sa pravidelne viažu s pomenovaním nástroja s formou lokálu s predložkou *na*, pripisujeme v našej argumentácii základnú dôležitosť. Táto skupina slovíes je v spisovnej slovenčine pomerne veľká a forma lokálu substantíva s predložkou *na* je pri nej takmer výlučná. Príklady: *písať na písťalke*, *zvoníť na všetkých zvonoch*, *bubnovať na veľkom bubne*, *brnkať na gitare*, *jazdiť na koni*, *chodiť na bicykli*, *voziť sa na šesťstotrinástke*, *na motorke*, *plaviť sa na lodi*, *spúšťať sa na lane*, *lietať na závesnom klzáku*, *klzať sa*, *preháňať sa na korčuliach*, *premávať sa na kolieskových korčuliach*, *spúšťať sa na sánkach*, *na zjazdovkách*, *na boboch*, *hojdať sa na doske*, *na lane*, *raziť (mince) na stroji*, *rozmnožovať (text) na rozmnožovacom prístroji*, *na xeroxe*, *písať, klepať na elektrickom stroji*, *ukazovať na príklade*, *demonštrovať na obrázku*, *rozoberať na ukážkach*, *ilustrovať na schéme*, *rozvíjať (tému) na príkladoch*, *doložiť na faktoch*, *zavčičiť si na kladine*, *stáť na špičkách*, *stáť pevne na (obidvoch) nohách*, *obrátiť sa na podpätku*, *pohybovať sa na kolajničke* atď.

Z uvedených spojení slovíes s pomenovaniami v lokáli s predložkou *na* sa ukazuje, že pri týchto pomenovaniach ide o nástroj svojou podstatou spojený s charakterom deja pomenovaného slovesom; táto podstatná spätosť sa často vyjadruje aj tým, že pomenovanie deja i pomenovanie nástroja pochádzajú z rovnakého základu, takže ich spojenie utvára vlastne istú etymologickú figúru: *písať na písťalke*, *zvoníť na zvonoch*, *bubnovať na bubne*. Inokedy sa táto vnútorná spätosť rozumie z bežnej ľudskej skúsenosti (pokladáme za prirodzené a normálne, že *sa jazdí na koni*, *lieta sa na vzdušnom dopravnom prostriedku*, *píše sa na stroji* atď.). Z takéhoto rázu nástroja a jeho vzťahu k deju vychodí, že nástroj zároveň platí ako objekt deja, na ktorý sa orientuje úsilie činiteľa deja s cieľom dosiahnuť pôsobením naň žiadaný výsledok.

Z tejto sémantickej analýzy pomenovaní označujúcich v spojení s vy-

medzenou skupinou slovíes nástroj deja však nechceme vyvodit záver, že by objektový význam v týchto pomenovaniach prevládal nad nástrojovým významom a že by tu na syntaktickej rovine mohlo ísť nie o (príslovkové) určenie prostriedku, lež o objekt. Pri spojení slovesa s pomenovaním vo forme lokálu s predložkou *na* nejde tu ešte o realizáciu objektovej slovesnej väzby, lež o vzťah medzi dejom a jeho okolnostným, resp. vlastnostným určením. Ukazuje to nielen možnosť vyjadriť tento nástroj pri niektorých slovesách najvlastnejším pádom nástroja, t. j. inštrumentálom, napríklad *chodiť na bicykli* aj *chodiť bicyklom*, *plaviť sa na lodi* aj *plaviť sa loďou*, *demonštrovať na obrázku* i *demonštrovať obrázkom* a pod., pričom inštrumentál tu má jednoznačne funkciu príslovkového určenia spôsobu, resp. bližšie nástroja, ale najmä porovnanie tohto okolnostného lokálu s predložkou *na* so zreteľným objektovým lokálom s predložkou *na* v prípadoch ako *pracovať na dizertácii*, *zabávať sa na výroku*, *zasmiať sa na vtip* atď. V týchto objektových prípadoch značí pomenovanie vo forme lokálu s predložkou *na* realizáciu objektovej väzby slovesa a je záveršením intencie slovesného deja. Preto pri použití otázkovej metódy sa na tieto objekty musíme primerane spýtať lokálovou pádovou otázkou *na čom*, ktorou sa spytujeme na objekt (*pracovať na čom*, *zabávať sa na čom...*), a nie inštrumentálovou otázkou *čím* (**pracovať čím*, **zabávať sa čím...*). Táto inštrumentálová otázka totiž najprimeranejšie odkazuje na význam nástroja pri slovesách rozoberanej skupiny, ktoré sa pravidelne viažu s pomenovaním nástroja vo forme lokálu s predložkou *na* (*písať na písacom stroji* — *písať čím*, *zvoniť na všetkých zvonoch* — *zvoniť čím...*); pritom, pravdaže, práve pre spomínaný sémantický prvok objektu v pomenovaní s formou lokálu s predložkou *na* je pri týchto spojeniach s predložkou *na* rovnako primeraná aj lokálová pádová otázka *na čom* (*písať na písacom stroji* — *písať na čom*, *zvoniť na všetkých zvonoch* — *zvoniť na čom...*).

V tejto súvislosti sa žiada vysloviť stanovisko aj k Horeckého názoru, že by sa analogicky podľa Mikovho doplniaceho akuzatívu v type *pestovať šport* proti *športovať*, *spraviť kontrolu* proti *kontrolovať...* mohlo aj v prípadoch typu *hrať na fujare* proti *fujarovať*, *hrať na gajdách* proti *gajdovať*, *hrať na organe* proti *organovať* hovoriť o doplniacom lokáli, a to vtedy, keď ide o vyjadrenie konkrétnej situácie. Takáto interpretácia by bola možná aj v ostatných spojeniach so slovesom *hrať*, ktoré má význam „vyludzovať tóny z nejakého hudobného nástroja“ (Horecký, 1989, s. 119). Tu treba vziať do úvahy najmenej dve veci: 1. Kým pri Mikových typoch ide o skutočný formálnosyntaktický objekt vyjadrený najvlastnejším pádom objektu — akuzatívom —, v prípadoch typu *hrať na fujare*, *hrať na gajdách*, *hrať na organe* ide o určenie nástroja, nie objektu (aspoň nie v prvom

rade objektu); dôvody za nástrojové chápanie lokálu podstatného mena s predložkou *na* sme už uviedli vyššie; takéto chápanie sa prijíma aj v akademicknej Morfológii slovenského jazyka z r. 1966, s. 641, a vo výkladových slovníkoch: v Slovníku slovenského jazyka 2, s. 213, a v Krátkom slovníku slovenského jazyka, s. 210. Z druhej strany možno povedať, že v monografiách venovaných analýze pádového systému v slovenčine (Miko, 1962) a slovesnej väzbe (Oravec, 1967) sa väzba typu *hrať na husliach* neuvádza ako predmetová. 2. Jestvuje len málo univerbizovaných náprotivkov spojení typu *hrať na niečom*, ktoré by potvrdzovali jestvovanie regulárnych paradigmatických väzieb medzi zodpovedajúcim multiverbálnym a univerbálnym vyjadrením. Je to dané zjavne rozdielmi v povahe tzv. vnútorného objektu z jednej strany a príslovkového určenia z druhej strany vo vzťahu k nadradenému slovesu: kým pri objekte je to pravidelný jav (porov. aj novšie utvorené desubstantívne slovesá s tzv. vnútorným objektom, ako sú *asfaltovať* „klásť asfalt“, *parketovať* „dávať parkety“, *odkôrovať* „zbavovať kôry“ atď.), pri príslovkovom určení je to skôr výnimočný jav (napr. *odobriť* „povedať dobre“, *máliť sa* „byť málo“ a pod.). V súvisе so skupinou slovies typu *hrať na niečom* treba povedať, že pri väčšine spojení s pomenovaním nástroja v lokáli s predložkou *na* paralelné jednoslovné pomenovanie nejestvuje (zo súčasnej spisovnej reči nepoznáme napr. slovesá **husľovať*, **klavírovať*, **gitarovať*, **bendžovať*), a nejestvuje najmä pri slovesách spájajúcich sa s pomenovaniami novšie známych hudobných nástrojov. Preto na nás Horeckého paralela medzi Mikovým doplniacim akuzatívom a Horeckého doplniacim lokálom nepôsobí presvedčivo.

Z prehľadu stavu kodifikácie väzby slovesa *hrať* a jeho substantívnych derivátov v príručkách spisovnej slovenčiny sa ukazuje vysoký stupeň jednoty tejto kodifikácie; jednota spočíva v uvádzaní väzby *na* + lokál ako spisovnej (t. j. *hrať na husliach*, *hra na husliach*, *hráč na husliach*) proti väzbe *na* + akuzatív ako nespisovnej. Tento regulačný prvok nachodíme najmä v dlhoročnej jazykovoporadenskej praxi Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, v jazykových rubrikách dennej tlače a v rozhlasovej jazykovej poradni, ako aj v popularizačných a prakticky zacielených jazykových príručkách. Z tohto stavu kodifikácie možno uzatvárať, že väzba s predložkou *na* + lokál pri slovese *hrať*, ako aj pri odvodených podstatných menách *hra*, *hráč* zodpovedá zásade kontinuity spisovného jazyka, ktorý je u nás založený na stredoslovenských nárečiach, resp. na predspisovných jazykových útvaroch opretých o stredoslovenský nárečový základ. Tento fakt stredoslovenského východiska našej spisovnej reči je platný aj v súčasnom období vývinu spisovného jazyka a vyplýva z neho, že nielen v súčasnosti, ale aj v budúcnosti bude v jazykovozemepisnom

ohľade jedným z rozhodujúcich kritérií stavu spisovného jazyka stav v stredoslovenských nárečiach. Tento fakt platí v našom prípade aj pri posudzovaní väzby *hrať na niečom* oproti väzbe *hrať na niečo*. Tento stav má, pravdaže, aj svoju hlbšiu históriu, ktorá siaha do dávnej minulosti vývinu slovenského jazyka a pokračuje v dnešnej situácii vo vývine spisovného slovenského jazyka ako celonárodného a celospoločenského dorozumievacieho útvaru. Táto historická dimenzia pri hodnotení väzby slovesa *hrať* s predložkou *na* + lokál substantíva nemôže byť a nie je irelevantná ani v súčasnosti.

Napokon sústredíme pozornosť na Horeckého teoretický argument na podporu väzby *hrať na niečo* a jej sankcionovanie v spisovnom jazyku. Podstata jeho názoru je obsiahnutá v týchto vetách: „S rozvíjaním hudobnej teórie i hudobníckej praxe však ide ruka v ruke aj posun do všeobecnejšej, abstraktnejšej roviny. Popri spojeniach s lokálom typu *hrať na organe*, ktoré má konkrétny význam (zdôrazňovaný aj v spojeniach *vyhrávať si na organe*, *zahrávať si na organe*), sú potrebné aj spojenia, ktorými sa vyjadruje schopnosť hrať vo všeobecnosti. Výrazom tejto potreby sú spojenia s akuzatívom typu *hra na klavír*, *hráč na basklarinet*, *hrať na bicie*.”

Možno povedať, že základom takýchto spojení nie je sloveso *hrať* vo význame, ktorý sa uvádza v Slovníku slovenského jazyka (totiž „vyludzovať zvuky z hudobného nástroja“), ale v novom, abstraktnejšom význame, kde ide o schopnosť využívať hudobný nástroj, resp. o význam „vedieť hrať“ (Horecký, 1989, s. 119).

Predovšetkým sa žiada povedať, že potreba spojení, ktoré vyjadrujú „schopnosť hrať vo všeobecnosti“, nie je podľa našej mienky nová a je taká stará ako sama hra na hudobných nástrojoch. Toto naše konštatovanie, pravdaže, platí aj o oveľa rudimentárnejších činnostiach človeka, ktoré súvisia priamo s podstatou jeho existencie, napr. o schopnosti získavať potravu, obrábať pôdu, vyrábať pracovné nástroje, stavať obydľia, dorozumievať sa jazykom. Tým zároveň tvrdíme, že ani pri jednom z pomenovaní uvedených činností sa zatiaľ neukázala potreba diferencovať konkrétny význam a abstraktnejší význam, ktorý by bol viazaný na schopnosť vedieť vykonávať danú činnosť. Toto tvrdenie sa prirodzene vzťahuje aj na vyššie, mentálne náročnejšie činnosti, ako sú myslieť, čítať, písať, prekladať z jazyka do jazyka, organizovať prácu, viesť pracovný kolektív, objavovať vedecké a technické poznatky, tvoriť umelecké diela, interpretovať hudobné alebo dramatické diela. Ani pri týchto činnostiach sa v našom jazyku nerozlišuje konkrétny význam a abstraktnejší význam spätý so schopnosťou vedieť vykonávať označenú činnosť. Svedectvo o tom vydáva naše jazykové vedomie, ako aj jazykovedná literatúra, najmä výkladové slovníky nášho jazyka. Ako vidno, aj tomuto Horeckého názoru

chýba širšia paradigmatická zapojenosť, t. j. podopretie stavom pri iných analogických pomenovaniach, ale najmä mu chýba opora v jazykovej praxi. Ak totiž podobná diferenciacia významu na konkrétny a abstraktnejší nie je doložená pri iných slovesách pomenúvajúcich analogické činnosti človeka, sotva možno odôvodniť a dokázať túto významovú diferenciaciu práve pri slovese *hrať na istom hudobnom nástroji*, ako aj pri podstatných menách *hra* a *hráč*, ktoré sú s týmito slovesom derivačne zviazané. Možno sa totiž odôvodnene nazdávať, že ak by spomínaná významová diferenciacia mala pri slovese *hrať na niečom*, ako aj pri podstatných menách *hra na niečom* a *hráč na niečom* reálne opodstatnenie, bola by si v jazyku našla prejav vo formálnej disimilácii už aj skôr a predovšetkým by nebola osihotená. Jazyková skutočnosť však svedčí o tom, že tak ako sa neutvorila významová ani formálna diferenciacia pri iných slovesách a s nimi derivačne spojených podstatných menách (nerozlišujeme napríklad *behať na lyžiach* s konkrétnym významom a „*behať na lyže*“ s abstraktnejším významom — a tak je to aj pri podstatných menách *beh na lyžiach* a *bežec na lyžiach* —, nerozlišujeme ani *písať na písacom stroji* v konkrétnom význame a „*písať na písací stroj*“ v abstraktnejšom význame — podobne ako pri podstatných menách *písanie na písacom stroji* a *pisár(ka) na písacom stroji*), neutvorila sa takáto významová ani formálna diferenciacia ani pri slovese *hrať na husliach* a pri podstatných menách *hra na husliach* a *hráč na husliach*.

Pravdaže, naša argumentácia proti významovej diferenciacii slovesa *hrať* na konkrétny význam a abstraktnejší význam nemá ten zmysel, aby smerovala proti objektívnemu jestvovaniu konkrétnych a abstraktných významov v tej istej (viacvýznamovej) lexikálnej jednotke. Diferenciacia lexikálnych významov na tejto základni je reálny jazykový fakt, ale jej mechanizmus aj hranice prebiehajú ináč. Predovšetkým z podstaty jazykového, najmä lexikálneho významu vychodí, že vo význame každej plnovýznamovej lexikálnej jednotky je zahrnutý významový prvok konkrétnosti a abstraktnosti, to značí, že každú plnovýznamovú lexikálnu jednotku môžeme v jazykovom prejave použiť konkrétne, na označenie konkrétneho predmetu, javu, deja, ako aj abstraktne, všeobecne, bez vzťahu s konkrétnym predmetom, javom, dejom. Napríklad pomenovanie *strom* slúži rovnako na označenie konkrétneho, jednotlivého stromu, ktorý rastie povedzme pred našim domom, ako aj stromu ako drevitej rastliny vôbec. Z druhej strany sa na základe prvkov konkrétnosti a abstraktnosti diferencujú niektoré významy viacvýznamových lexikálnych jednotiek. Postup od abstraktného významu ku konkrétnemu je známy napríklad zo substantív typu *láska* 1. hlboký ľudský cit a 2. osoba ako objekt tohto citu; *pozornosť* 1. vlastnosť a 2. dar, darček. Opačný postup, od konkrétneho významu

k abstraktnému poznáme z významovej diferenciácie niektorých sloví, napr. *piť* 1. prijímať tekutinu, napr. *piť víno* a 2. bez miery používať alkohol ako istý druh tekutiny, byť pijan; *predávať* 1. dávať za peniaze, napr. *predávať dom* a 2. zamestnávať sa predávaním, byť predavačom, predavačkou. Tieto slovesné príklady sú signifikantné aj z hľadiska pohybu vo väzbe slovesa: kým v konkrétnych, východiskových významoch majú tieto slovesá najtypickejší objektový pád — akuzatív —, v posunutom, abstraktnom význame tieto slovesá typickú objektovú väzbu strácajú a stávajú sa bezpredmetovými, pri nich je teda významový posun k abstraktnosti spojený so stratou najtypickejšej objektovej väzby, nie s jej nadobudnutím, ako to postuluje J. Horecký v prípade slovesa *hrať* a substantív *hra* a *hráč* (pravdaže, tu v spojení akuzatívu s predložkou *na*).

Prirodzene, problematika konkrétnych a abstraktných prvkov vo význame lexikálnych jednotiek a mechanizmu zmien, posunov v týchto prvkoch je oveľa zložitejšia, ako sme ju tu ukázali, a náš výklad si nekládol za cieľ predstaviť ju komplexne alebo vyčerpávajúco. Z nášho výkladu však jednoznačne vyplýva, že túto problematiku vidíme v celkom inom svetle, ako ju predstavil J. Horecký vo svojom príspevku o väzbe slovesa *hrať*.

Na záver nášho príspevku do diskusie o väzbe slovesa *hrať* v spisovnej slovenčine môžeme konštatovať, že väzba s lokálom v spojení s predložkou *na* je pri slovese *hrať* a pri podstatných menách *hra* a *hráč* podopretá 1. štruktúrne tým, že je to spolu s formou inštrumentálu základný a najdôležitejší spôsob vyjadrenia nástroja pri skupine sloví, ktoré sa pravidelne viažu s pomenovaním nástroja, 2. historicky a jazykovoze­mepisne tým, že lokálová väzba pri slovese *hrať* je v slovenčine pôvodná a má v nej dávnu tradíciu a je rozšírená v tých nárečiach slovenského jazyka, ktoré sa stali základňou centrálnych kultúrnych útvarov v predspisovnom období vývinu nášho jazyka a neskoršie spisovnej slovenčiny, a 3. kodifikačnou tradíciou v tom, že sa v takej podobe vyskytuje jednotne vo všetkých platných kodifikačných príručkách spisovnej slovenčiny. Častý výskyt väzby slovesa *hrať* s akuzatívom a predložkou *na* treba síce mať na zreteli, možno ho ako konkurenčný jav vo vzťahu k lokálovej väzbe s predložkou *na* analyzovať, ale zatiaľ tento výskyt v porovnaní s uvedeným štruktúrnym, historickým a jazykovoze­mepisným, ako aj kodifikačným argumentom ešte neznačí taký činiteľ, ktorý by nás viedol k zmene doterajšej jednotnej kodifikácie. Tak ako aj vo viacerých iných prípadoch porušovania platnej kodifikácie stojíme tu pred rozhodovaním, či dať prednosť štruktúrnej väzbe, opretej navyše o dlhoročnú kodifikačnú tradíciu, alebo podľahnúť tlaku úzu, ktorý si vymáha úpravu platnej kodifikácie. Nazdávame sa, že pri uvádzaní

doterajšej kodifikácie väzby slovesa *hrať* do jazykovej praxe sa ešte nevyčerpali všetky dostupné prostriedky a častý výskyt akuzatívnej väzby nie je rozhodujúcim argumentom pri úvahách o zmene doterajšej jednotnej a ustálenej kodifikácie. Najmä keď sa platná kodifikácia opiera o presvedčivé štruktúrne dôvody.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

LITERATÚRA

HORECKÝ, J.: Hrať na husliach či na husle. *Kultúra slova*, 23, 1989, s. 116—121.

Krátky slovník slovenského jazyka. Red. J. Kačala. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1987. 592 s.

MIKO, F.: Rod, číslo a pád podstatných mien. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1962. 256 s.

Morfológia slovenského jazyka. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966. 896 s.

ORAVEC, J.: Väzba slovies v slovenčine. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967. 392 s.

ORAVEC, J.: Slovenské predložky v praxi. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 232 s.

PISÁRČIKOVÁ, M. a kol.: Jazyková poradňa odpovedá. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988. 288 s.

Slovník slovenského jazyka. I. Red. Š. Peciar. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1959. 832 s.

ROZLIČNOSTI

Významový vzťah medzi prídavnými menami členitý a členený

V súčasnej spisovnej slovenčine sa popri prídavnom mene *členitý* začína čoraz častejšie používať v tom istom, resp. blízkom význame aj prídavné meno *členený*. Novosť tohto prvku v našej slovnej zásobe ukazuje to, že sa v našich výkladových slovníkoch (Slovník slovenského jazyka I, 1959, Krátky slovník slovenského jazyka, 1987) neuvádza — na rozdiel od príbuzného výrazu *členitý*, ktorý obidve citované slovníkové diela zachytávajú spolu s odvodeným vzťahovým podstatným menom s príponou *-osť*, t. j. *členitosť*, ktoré je známe zo spojení *členitosť terénu*, *členitosť územia*, *nárečová členitosť* a pod. |

Predovšetkým sa žiada uviesť dôkazy o tom, že výraz *členený* je naozaj prídavné meno. Tento výraz žije v súčasnom spisovnom jazyku v prvom rade ako tvar slovesa *členiť*: forma *členený* je tvar trpného prídavia od základu *členiť*. Trpné prídavia sa v našom jazyku stávajú dosť často základňou vzniku prídavných mien; deje sa tak slovnodruhovým (transpozíčným) prechodom, ktorý už absolvovali také prídavné mená ako *nahnevaný*, *rozčúlený*, *rozčarovaný*, *prispôsobený*, *opitý*, *napätý* a mnohé iné pôvodné tvary trpného prídavia najmä dokonavých slovies. Forma *členený* sa od nich odlišuje aj tým, že je tvarom nedokonavého slovesa *členiť*. Pravdaže, z druhej strany je zasa známe, že prídavnými menami sa stali aj viaceré pôvodné tvary nedokonavých slovies. Také sú napríklad výrazy *pečený*, *varený*, *údený*, *polený*, *delený*, *lomený* a mnohé iné. Pozoruhodné pri nich je práve to, že slovnodruhovým prechodom sa pri nich posunula kategória slovesného vidu: ako prídavné mená ich chápeme tak, že vyjadrujú nie proces, lež stav (ako výsledok istého procesu), to značí, že výraz *pečený* chápeme ako „upečený“, *údený* ako „vyúdený“, *delený* ako „rozdelený“ atď. Podobný vidový posun badať aj pri výraze *členený*: jeho význam rozumieme ako „rozčlenený“, t. j. akoby šlo o slovo utvorené z tvaru dokonavého slovesa. Tento posun vo vide alebo lepšie povedané strata nedokonavého vidu je prvým objektívnym — a dostačujúcim — kritériom na to, aby sme výraz *členený* v súčasnom spisovnom jazyku hodnotili ako prídavné meno utvorené slovnodruhovým prechodom. Tak je to napríklad v spojeniach *členený povrch*, *členené územie*, *členená štruktúra*, *členený tvar* a ďalších, ktoré sme zaznamenali zo súčasných spisovných prejavov. Na podporu toho, že výraz *členený* je v súčasnom jazyku prídavné meno, možno okrem uvedeného hlavného argumentu uviesť aj ďalší, a to jeho schopnosť byť základom na utvorenie príslovky s príponou -e, t. j. *členene* (poznáme ju napr. zo spojenia *pôsobiť členene*), ako aj podstatného mena s príponou -osť, t. j. *členenosť* (žijúceho napr. v spojeniach *členenosť štruktúry*, *členenosť vety*, *tvaru*).

Keď porovnávame podstatné mená, s ktorými sa spájajú prídavné mená *členený* a *členitý*, zisťujeme, že sú vlastne totožné: *členený* aj *členitý* môže byť terén, tvar, zemský povrch, *členená* aj *členitá* môže byť štruktúra, stavba, veta a pod. Obidve prídavné mená vystupujú v týchto spojeniach vo význame „majúci viaceré časti, rozčlenený na časti“, a tak ich môžeme hodnotiť ako synonymné, rovnoznačné. To isté zistenie sa vzťahuje aj na odvodené podstatné mená s príponou -osť: výrazy *členenosť* a *členitosť* sa takisto používajú v spojení s rovnakými podstatnými menami a majú rovnaký význam „vlastnosť toho, čo je členené, resp. členité“.

Ak by sme chceli hlbšie pátrať za významom prídavných mien *čle-*

nený a *členitý*, mali by sme sa oprieť o slovotvorný význam prípony *-itý*, *-atý*, ktorá v spojení so základom obsahuje v sebe významový prvok väčšieho množstva, kvantity toho, čo je pomenované v základe (porov. napr. prídavné mená *mäsitý* „charakteristický mäsom“, *rovinatý* „vyznačujúci sa rovinami“, *hlasitý* „výrazne znejúci“ a pod.). Prídavné mená *členený* a *členitý* by sa podľa toho mohli a mali sémanticky diferencovať práve týmto kvantitatívnym významovým prvkom, ktorý je vlastný prídavnému menu *členitý* na základe jeho slovo- tvorných vlastností. S týmto významovým prvkom kvantity by mohol byť zviazaný aj významový prvok pestrosti, nerovnomernosti. Treba však povedať, že uvedený kvantitatívny významový prvok je pri prídavnom mene *členitý* iba potenciálny, systémový (z toho vyplýva, že by sa dal využiť — na rozdiel od prídavného mena *členený* — napríklad terminologicky), používanie rozoberaných prídavných mien v reči však reálne jestvovanie tohto prvku nateraz nepotvrdzuje. Z nášho krátkeho rozboru teda vychodí, že prídavné mená *členený* a *členitý*, ako aj od nich odvodené podstatné mená *členenosť* a *členitosť* sa v súčasnej spisovnej reči používajú ako synonymné, rovnoznačné.

Ján Kačala

Šampión a šampiňón

Trocha nepozorný konzument by si mohol myslieť, že názov jeho obľúbeného syra ŠAMPIÓN, ktorý vyrábajú v Milexe, š. p., Bratislava, by naozaj mohol mať niečo spoločné s hubou zobrazenou na nálepke. Keď sa pozrieme bližšie, čítame: *Tavený syr s hľivou ustricovou*. Teda súvislosť so šampiňónmi je tu vylúčená. (Poznámku máme tu k výrazu *tavený*, syr sa topí, nie taví, takže by to malo byť *topený syr*.)

Dodnes sa však dosť často stretávame so zamieňaním slov *šampión* a *šampiňón*. Dokonca i v reštauráciách nám niekedy ponúkajú *vysmá- žané šampióny*. Nebude preto na škodu upozorniť na rozdiel medzi šampiónmi a šampiňónmi.

Na rôzne podoby slova *šampiňón*, pochádzajúceho z franc. *champignon* (*de Paris* alebo *de couche*), rozšírené na Slovensku, upozornila M. Majtánová [Kultúra slova, 3, 1969, s. 247]: *šampijon/šampión, žampijon/žampión ... šampijoň/šampijóň, šampiňon/šampiňón* alebo prechýlené *šampijonka*.“

V danom prípade si možno všimnúť, že slovo *šampiňón* sa dostáva do tesného susedstva so slovom *šampión*, a to natoľko, že s ním, naj- častejšie z neznalosti, splynie. *Šampión* tu samozrejme neoznačuje nijaký druh huby, ale víťaza v nejakom športe, majstra. Aj toto slovo

prišlo k nám z francúzštiny, resp. angličtiny (v oboch jazykoch sa píše rovnako *champion*).

Vzdialený pôvod týchto slov je predsa len spoločný, a to latinský: *campus, campania* „pole, bojisko“. *Šampiňón* je huba, ktorá zvyčajne rastie na poliach — potvrdzuje to i odborný názov *pečiarka poľná* (*Agaricus campester*); *šampión* [lat. *campio*] je ten, kto za niečo bojuje na (uzavretom) poli, bojovník. Teda *šampiňón* nie je *šampión*.

Jozef Sivák

SPRÁVY A POSUDKY

Život venovaný vede

(Na sedemdesiate narodeniny Jána Horeckého)

Uprostred desaťročia medzi šesťdesiatkou a sedemdesiatkou univerzitného profesora, doktora vied Jána Horeckého náš časopis ocenil mnohostrannú aktivitu jubilanta a vyzdvihol jeho nezmenšujúce sa nadšenie pre vedeckú tvorbu a pre prácu vôbec (pozri Kultúra slova, 19, 1985, s. 90—91). Jubilant šťastne završil aj druhú polovicu cesty k sedemdesiatke, pričom sa k dôstojnému veku sedemdesiatnika približoval tak, že hladina jeho tvorivých výkonov nezaznamenala nijaký pokles a celé desaťročie sa držala na veľmi vysokej úrovni. Počas druhej polovice cesty k sedemdesiatke napísal knižku *Slovenčina v našom živote* (Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1988) a bol profilujúcim autorom kolektívnej monografie *Dynamika slovej zásoby súčasnej slovenčiny* (Veda 1989).

Prvá knižka je kompendiom zhŕňajúcim poznatky všeobecného rázu (o fungovaní jazyka, o jazyku ako zložitom systéme, o gramatickej stavbe jazyka a i.), ako aj poznatky týkajúce sa iba slovenčiny. V úvahe o integrácii a diferenciácii slovenčiny ukazuje, že práve so zreteľom na rastúcu spoločenskú integráciu nemožno národnoreprezentatívnu (u Horeckého etnosignifikatívnu) funkciu prisudzovať iba spisovnému jazyku, ale že túto funkciu majú vo vzťahu k slovenskému národnému spoločenstvu všetky vyjadrovacie prostriedky, ktoré toto spoločenstvo používa (porov. c. d., s. 99). V knižke sú pre kultúrnu verejnosť užitočné zistenia o vzťahu slovenčiny k slovanským jazykom. Spomedzi nich sa z pochopiteľných príčin najviac pozornosti venuje vzťahu k češtine; ten sa vysvetľuje na podklade typológie jazykových kontaktov a dokladá presvedčivými príkladmi. V súvislosti s kolektívnou monografiou treba popri autorskom podiele vyzdvihnúť Horeckého invenciu v hľadaní zdrojov dynamiky v slovej zásobe, v rozhodovaní o tematických celkoch a vôbec značnú zásluhu na celkovej koncepcii tohto objemného jazykovedného diela. Z obidvoch diel sa zraží vedecká zrelosť jubilanta, s ktorou sa v slovenskej jazykovede už desaťročia počíta ako s nepremennou veličinou. Na-

pokon do päťročia od r. 1985 patrí účasť J. Horeckého na príprave nových pravopisných pravidiel ako spoločensky závažného jazykovedného diela. K jeho definitívnej podobe prispel autorsky, ale najmä užitočnými oponentskými posudkami, diskusiami a podnetnými návrhmi na zasadnutiach pravopisnej komisie, skrátka odbornými aj životnými skúsenosťami prominentného vedca.

Je šťastím nielen pre jubilanta, ale pre celú slovenskú jazykovedu, že konštatovania o vysokej aktivite aj na ďalších úsekoch vedeckého života možno bez akýchkoľvek zmien prevziať z prístavenia sa pri predchádzajúcom oslávencovom jubileu. Pre úplnosť sa vlastne patrí aj čo-to dodať. Povedzme to, že jubilant píše výstižné rozbor y umeleckých diel, ktoré predkladá ako jeden z argumentov v prospech vlastnej teórie o troch celonárodných formách slovenského jazyka, jednak ako dôkaz, že súčasná slovenčina nie je jazyk, v ktorom by sa malo používať iba normované výrazivo, ale že si jej používateľ môže dovoliť porušenie normy, ak je odôvodnené autorským alebo prekladateľským zámerom (porov. Kultúra slova, 23, 1989, s. 125—127). Aspoň spomenúť treba vernosť, ktorú jubilant preukazuje popularizácii výsledkov jazykovedného výskumu a spisovnej slovenčiny. Ako málokto jazykovedec J. Horecký spíňa nepísaný, ale tradovaný postulát, podľa ktorého si vedec musí občas nájsť trochu času na to, aby opustil laboratórium či pracovisko a snažil sa získať pochopenie verejnosti pre prácu, ktorú robí. Horecký vie, že popularizačnú prácu nemôže namiesto vedcov urobiť niekto iný, preto vo svojej vedeckej praxi nahradil postulátové občas v živote prepotrebným sústanne, pravidelne, kedykoľvek.

Ak teda pri vzácnom jubileu už len na základe toho, čo sa povedalo dosiaľ, zdôrazníme, že jubilant podnes prekypuje závideniahodnou energiou, nemôže sa to chápať ani ako zveličovanie, ani ako zdvorilostné slovo jubilantovi na potechu. Výsledky práce sú tu natoľko zreteľné, že jubilant si za ne vyslúžil viaceré významné vedecké i spoločenské ocenenia. Slovenská jazykovedná obec aj širšia kultúrna pospolitosť je presvedčená, že tieto vyznamenania sa zaslúžene dostali do mimoriadne robotných rúk múdreho, veľmi úspešného, a predsa skromného človeka.

Znamenitý Stupavjan Janek Horecký sa sedemdesiatky dožil 8. januára 1990. Je to významný deň pre neho, pre slovenskú jazykovedu aj pre Slovenskú akadémiu vied — veď jubilant patrí k zakladateľskej generácii tejto vedeckej inštitúcie.

Pri vzácnom jubileu pozdravujeme oslávenca, žiarivú stálicu slovenskej „jazykosféry“, ako človeka, ktorý celý život intenzívne žije pre vedu, presnejšie pre slovenskú jazykovedu a pre jazykovú kultúru nestaromilsky milovanej slovenčiny. Pozdravujeme ho ako jazykovedca so schopnosťou bez zjednodušovania stručne a zreteľne formulovať aj problémy, aj bádateľské výsledky, ako jazykovedca s citlivým zmyslom pre potreby jazyka, ako vedca syntetika obdarovaného všetkými základnými vlastnosťami užitočnými nie iba vo vede: nadšením a vytrvalosťou, originalitou a prenikavým intelektom, etikou a človečenským vzťahom k ľuďom. Pozdravujeme ho aj ako obľúbeného učiteľa, vyhladávaného poradcu, dobrého a spoľahlivého spolupracovníka a priateľa. K pozdravu pripájame želanie dobrého zdravia a úprimné Mnoga ljeta.

Ivan Masár

Jubilantke Adriane Ferenčíkovej

Z Turca — z rodného Ležiacova, kde sa narodila 5. 1. 1940, a z Kláštora pod Znievom, pamätného slovenským gymnáziom a matičnou tradíciou, po absolvovaní strednej školy — priviedol Adrianu Ferenčíkovú záujem o štúdium dvoch jazykov (slovenčiny a taliančiny) do Bratislavy na Filozofickú fakultu UK. Z univerzity prešla na študijný pobyt do vtedajšieho Ústavu slovenského jazyka SAV. Internú vedeckú aspirantúru potom absolvovala v Jazykovednom ústave E. Štúra SAV a r. 1976 získala hodnosť kandidátky filologických vied po úspešnom obhájení pozoruhodnej kandidátskej práce *Časové podradňovacie súvetie v slovenských nárečiach*. Práca vyšla neskôr knižne (Veda 1986) a patrí do základného fondu našej odbornej literatúry o vymedzenej oblasti syntaxe.

A. Ferenčíková sa od svojich vysokoškolských štúdií zodpovedne venuje výskumu a spracúvaniu problematiky slovenských nárečí a tá je v centre jej vedeckých záujmov dodnes. Počas pôsobenia v Jazykovednom ústave E. Štúra sa zúčastnila vari na všetkých dotazníkových akciách. Keď sa tento materiál spracúval kartograficky do I. zväzku *Atlasu slovenského jazyka* (1968), autorský príspevek doň precízne vypracovanou rozsiahlou časťou.

S týmto obdobím súvisia jubilantkine postrehy a materiálovo dobre fundované štúdie *K výkladu platnosti rytmického zákona v slovenských tvaroch typu kúpia, súdia v stredoslovenských nárečiach* (1965) a *Striednice e, a za psl. e v číslovkách päť, deväť* (JŠ 10, 1968). Zároveň sa venovala i problematike syntaxy a v niekoľkých štúdiách (1972, 1973, 1977) spracovala v konfrontácii s inými slovanskými jazykmi časové spojky *čím, než, lež, kedy/kiedy*. Na výskum nárečovej syntaxy vznikol v ústave dotazníkový *Inventár syntaktických javov v slovenských nárečiach* (JÚLS SAV 1974), ktorého je A. Ferenčíková spoluautorkou.

V pripravovanom lexikografickom projekte *Slovník slovenských nárečí* sa A. Ferenčíková sústreďuje najmä na riešenie zložitej problematiky gramatických lexém. Jej bystré postrehy a skúsenosti pri tvorbe tohto diela sa výrazne prejavili napr. aj v štúdiách *Gramatické slová v SSN* (1980), *Častice vyjadrujúce pravdepodobnosť a približnosť v slovenských nárečiach* (1984), *Niektoré aspekty spracovania gramatických slov* (1986) a v niektorých iných.

Jubilantka je spoluautorkou publikácie *Slovník slovenských nárečí. Ukážkový zväzok* (Veda 1980). V súčasnosti intenzívne a veľmi zodpovedne pracuje na koncipovaní *Slovníka slovenských nárečí*, ktorého 1. zv. je už v tlači, a je zároveň jeho redaktorkou.

Pôsobivým a inštruktážne užitočným dielkom je školská gramoplatňa *Slovenské nárečia* (Praha, 1967) s ukážkami našich dialektov zo všetkých troch makroareálov a so sprievodným textom, ktoré pripravila A. Ferenčíková. Jej solídna orientácia v jazykovej a kultúrnej problematike a citlivý prístup k javom spisovnej slovenčiny sa uplatnil v dobrej stovke príspevkov v dennej tlači, jazykovej poradni a inde.

Jubilantka od r. 1989 zastupuje našu dialektológiu v Medzinárodnom redakčnom kolegiu Slovanského jazykového atlasu, už niekoľko rokov je členkou redakčnej rady časopisu *Kultúra slova* a činná je aj v spoločenských organizáciách na pracovisku.

Za druhý osud A. Ferenčikovej možno pokladať taliančinu. Tri roky pôsobila na zahraničnom pracovisku Istituto Universitario Orientale v Neapole ako lektorka slovenského jazyka. Výbornú znalosť taliančiny uplatnila v prekladoch poézie i prózy publikovaných v periodikách aj knižne (Pirandello, F. de Holanda, Sicílske rozprávky, Vy jasné sladké vlny). Teraz sa právom tešíme na jej preklad historického románu *Meno ruže* od U. Eca.

Jubilantke Adriane Ferenčikovej pri tejto príležitosti priatelia a spolupracovníci želajú všestrannú životnú pohodu, aby sa jej pri dobrom zdraví a osobnej spokojnosti úspešne darilo podujatia na povznášaní rodného jazyka, hodnotné vedecké práce a preklady slnkom vyžarujúcich diel z talianskej literatúry.

Jozef Nižnanský

SPYTOVALI STE SA

Nutričný, nutritívny. — Ing. Š. Sch., Bratislava: „Ako pedagógovi na vysokej škole aj autorovi odborných publikácií s potravinárskym zámerom mi viackrát vyčítali používanie slova *nutričný*. Keďže podľa Slovníka cudzích slov od M. Ivanovej-Šalingovej sú výrazy *nutričný* a *nutritívny* rovnocenné (pozri 1. vyd., s. 620), osobne nepovažujem za správne presadzovať iba výraz *nutritívny*. Prosím, aby ste sa vyjadrili k otázke používania výrazov *nutričný*, *nutritívny*.“

Adjektíva *nutričný* a *nutritívny* pokladáme za rovnoznačné. Ich formálny rozdiel je daný tým, že nie sú utvorené od toho istého základu. Pri prevzatých adjektívach *akumulačný*, *kreačný*, *konštrukčný*, *frakčný* atď. je zreteľná súvislosť so substantívom (*akumulácia*, *kreácia*, *konštrukcia*, *frakcia*), adjektíva *kreatívny*, *konštruktívny* atď. sa spravidla opierajú o sloveso, presnejšie o supínium latinského slovesa, ktoré je odvodzovacím základom aj mnohých latinských substantív na *-io*. V dvojici *nutričný* — *nutritívny* sa prvý člen opiera o potenciálne, ale u nás nepoužívané substantívum *nutricia* (z lat. *nutritio*), druhý člen súvisí s latinským slovesom *nutrire*, resp. s adjektívom vzniknutým zo supína (supínium je *nutritum*, adjektívum *nutritivus* a z neho naše *nutritívny*). V dvojici *nutričný* — *nutritívny* sme zatiaľ nezistili významovú diferenciáciu, ku ktorej došlo vo viacerých iných podobných dvojiciach, napr. v dvojici *konštrukčný* — *konštruktívny* (porov. spojenia *konštrukčné elementy* — *konštruktívny prístup*). K problematike adjektív typu *nutritívny* treba poznamenať, že často sa nepreberajú priamo z latinčiny, ale prostredníctvom niektorého moderného jazyka. Napr. adjektívum *deskriptívny* má celkom zreteľnú súvislosť s fr. *déscriptif*, angl. *descriptive* alebo nem. *deskriptiv* (pozri J. Horecký, Prídavné mená typu *deskripčný* — *deskriptívny*. Vesmír, 68, 1989, s. 116).

Na margo nadhodenej otázky pokladáme za užitočné pripomenúť, že v publikácii *Výživa a krmení hospodárskych zvierat* (Praha 1981) — ide o terminologický slovník so slovenskými, ruskými, nemeckými a anglickými ekviva-

lentmi — sa adjektívum *nutričný* používa len ako terminologické synonymum domácich adjektív *kŕmny*, *výživný*, pričom prvým členom tohto synonymického refazca je adjektívum *kŕmny* (pozri s. 116, heslo č. 844). To ukazuje, že ťažkosti, ktoré niekedy vznikajú pri používaní niektorých prevzatých slov, možno spoľahlivo preklenúť využívaním fondov vlastného jazyka.

Ivan Masár

SPRÁVY A STAVY

Ks

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 24, 1990, č. 1. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, DrSc., člen korešpondent SAV a ČSAV. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Jarmila Macherová. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30 —, jednotlivé čísla Kčs 3 —. Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS — ÚED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, nám. Slobody 6, 817 59 Bratislava. Vytlačili TSNP Martin, závod Ružomberok vo febr. 1990. Rukopis odovzdaný do tlače 27. 10. 1989. Registr. zn. F-7050.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., nám. Slobody 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SAGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1990

Cena Kčs 3,—